

JOSEP M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ (1939-2007). IN MEMORIAM

per MARC SUREDA I JUBANY

El 8 de novembre de 2007 va morir a Girona el Dr. Josep M. Marquès i Planagumà, prevere, historiador i arxiver diocesà. Ha estat un dels més importants investigadors en el camp de la història de l'Església a Catalunya dins la segona meitat del segle XX. Fou membre fundador de la Societat Catalana d'Estudis Litúrgics.

NOTÍCIA BIOGRÀFICA

En l'escaiença del traspàs de Josep M. Marquès, ja fa uns dos anys i mig, nombrosos articles als mitjans públics donaren notícia de diferents aspectes de la seva vida -dades i anècdotes-, així com de la seva activitat científica, que valorarem més endavant.¹ Pel que fa, concretament, a la seva trajectòria vital, que ací glossarem de manera succinta, cal remetre el lector a l'entrevista que se li féu l'any 2005² i, molt especialment, als fragments publicats de les seves pròpies memòries, editats i donats a conèixer l'any 2008 per Carles Sapena.³ Afortunadament, aquestes fonts permeten resseguir prou bé una vida que fou ben activa i plena de moltes activitats dins i fora de l'acadèmia.

1. Recordem, sense voler ser exhaustius, els de L. PORTAL, «L'arxiu Diocesà perd el director», *El Punt* (9-11-2007), p. 41 (amb una nota de R. Zamorano; l'endemà, p. 58, de P. Madrenys); [redacció], «Desapareix un dels principals documentalistes de Girona», i N. FIGUERAS i M. SUREDA, «El buit no s'omplirà fàcilment», ambdós al *Diari de Girona* (9-11-2007), p. 46-47 (també amb intervencions de M. Sitjar i R. Zamorano; l'endemà, p. 6, de M. Lluïsa Faixedas); J. SANDOVAL, «El historiador de la Iglesia de Gerona», *La Vanguardia* (9-11-2007), p. 39; P. MICALÓ, «Amic i Amat», *Diari de Girona* (15-11-2007), p. 6-7. Cal esmentar també, quant a valoracions i records, el petit dossier que sota el títol «Tribut. Josep M. Marquès, la història i la vida» li dedicà la *Revista de Girona*, núm. 246 (2008), p. 28-34, amb articles d'A. Jiménez, N. Figueras, Joaquim M. Puigvert, P. Trijueque, Narcís M. Amich, Ció Abellí i M. Sureda.
2. C. SAPENA, «Josep M. Marquès, creure i saber», *Revista de Girona*, núm. 228 (2005), p. 18-25.
3. C. SAPENA, «Unes memòries de Mn. Josep M. Marquès i Planagumà, historiador i arxiver», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XLIX (2008), p. 421-479. El lector hi trobarà moltíssimes dades que ací emprarem de manera puntual, i que en la narració es troben enfilades amb gran quantitat de valoracions que en faciliten la interpretació.

Josep M. Marquès havia nascut el 8 d'octubre de 1939 a Cruïlles (Baix Empordà), però de ben menut es traslladà amb la família a viure a Vilobí d'Onyar (Gironès). Rebé la primera formació i rudiments culturals del seu pare, pagès, al mateix temps que col·laborava en les tasques pròpies del camp i del bestiar, i conservà tota la vida el tremp i el caràcter del qui, amb les bases de l'aprenentatge posades vora la llar de foc, hagué tanmateix d'aprendre tot sol a donar aire als propis interessos i inquietuds intel·lectuals.

Formació acadèmica. Ingressà al Seminari de Girona el 1951 i fou ordenat de prevere el 7 de juliol de 1963; els seus companys de seminari recorden com a envejable, a través de diverses anècdotes, la qualitat de la primera educació domèstica, sumada als seus dots intel·lectuals. La prosseguí amb una ben rellevant carrera acadèmica. El 1964, tot just ordenat, es llicenciava en teologia a la Pontifícia Universitat Gregoriana de Roma seguint el programa de les llavors freqüents llicenciatures breus, i el 1965 ja tornava a ser a Girona, on assumí importants tasques docents. Però Marquès desitjava emprendre estudis d'història de l'Església, per la qual ja havia mostrat predilecció en les seves primeres publicacions, i el 1972, quan li ho permeteren les obligacions diocesanes, tornà a Roma per matricular-se a la Gregoriana d'aquesta especialitat. A les seves memòries Marquès fa especial esment, per les tasques que després se li encomanaren, a l'assignatura d'arxivística que li impartí Lajos Pásztor. Des de 1974 fou becari de l'Instituto Español de Historia Eclesiàstica i administrador de l'Església de Montserrat, a la Via Júlia, fet que li permeté assegurar la finalització dels estudis. Finalment, el 1978 defensà la seva tesi doctoral, que li publicà el 1980 el mateix Instituto amb el títol *Entre Madrid y Roma: la nunciatura española en 1675*. Ja retornat, emprengué estudis civils com era també habitual en aquella època, i el 1981 es llicencià en lletres a la Universitat Autònoma de Barcelona: la seva tesi de llicenciatura consistí en la transcripció i estudi del Cartoral de Rúbriques Vermelles, de l'Arxiu Diocesà.

Docència. Abans de tornar a Roma, entre 1965 i 1972, Marquès ja havia estat professor de teologia fonamental i bibliotecari del Seminari. Al seu retorn assumí de nou i fins amplià aquestes responsabilitats: des de 1978 va reprendre la docència al Seminari diocesà, on fou degà d'estudis del 1978 al 1984, bibliotecari del 1978 al 1980 i administrador del 1978 al 1988. També va destacar el seu paper com a docent fora de l'estructura diocesana, ja que va ser professor de religió de l'institut Salvador Espriu de Salt de 1978 a 1985; de 1985 a 1997, professor de pedagogia religiosa a l'Escola de Magisteri i a la Facultat de Ciències de l'Educació de la UdG. Del 1986 al 1996 va ser també professor de la Facultat de Teologia de Catalunya a Barcelona; des del 1988, professor d'història de l'Església i fenomenologia de la religió a l'Institut Superior

de Ciències Religioses de Girona. La Facultat de Lletres de la UdG, lamentablement, no gaudí mai de la seva docència.

L'Arxiu Diocesà. Però al retorn de Roma se li encomanà una responsabilitat que resultaria ser altament transcendent, tot i que -com ell confessa- de manera imprevista: el 1980 el bisbe el nomenava arxiver a l'Arxiu Diocesà. Des d'aquest lloc inicià una feina ingent de millora de les condicions, classificació, publicació i recerca dels rics fons arxivístics diocesans, a pesar de l'escassetat de mitjans de què es lamentava amb assiduitat. Enllestí la guia-inventari de l'ADG el 1988, i aconseguí de publicar-la el 1998. Entre 1980 i 2001 regestà més de 280.000 documents de totes les sèries de l'Arxiu. Entre altres, donà a conèixer els documents diocesans més antics a través de l'edició i publicació dels cartorals de Carlemany i de Santa Maria de Roses, a més d'altres que no s'han publicat i que es troben en vies de ser-ho, com el de Rúbriques Vermelles. Incorporà nombrosos arxius parroquials en perill de desaparició. També s'entretingué a transcriure la documentació romana de les visites *ad limina* de les diòcesis catalanes, per a l'edició de les quals no trobà patrocinador; romanen consultables des del web de l'ADG. En aquest darrer sentit, a més de promoure la creació i manteniment d'aquesta interfície de treball utilíssima, juntament amb Pere Trijueque elaborà un CD-ROM amb tots els repertoris de l'ADG, completat el 1999 i editat finalment el 2001: és una eina de gran utilitat per a l'investigador. Poc després del seu traspàs, començava a prendre forma de manera definitiva la seva vella reivindicació de concentrar en un sol equipament els arxius diocesà i catedralici.

L'acció pastoral. Tot i que una part molt important de la seva vida la dedicà a la recerca i a la docència, Marquès s'ocupà de nombroses tasques pastorals, entre les quals les vinculades a l'escoltisme; cal dir que tingué un especial aprecí pel món de la parròquia, i s'hi vinculà sempre que va poder, primer com a col·laborador, finalment com a rector. En l'època del seminari ja havia col·laborat amb el casal d'estiu de Bescanó; durant la primera estada d'estudis a Roma col·laborà amb la parròquia de San Basilio alla Tiburtina, i durant la segona, amb la Stella Maris, d'Òstia, on féu de consiliari dels escoltes. També ajudà uns mesos d'estiu a la parròquia de Sant Dionís de Borbeck, a Essen (Alemanya), en aquest cas més de cara als infants. A la diòcesi de Girona, a la primera tornada de Roma, se li confià la vicaria de Sarrià de Ter, i col·laborà també amb les parròquies de Sant Josep i del Mercadal de Girona (1965-1971). Essent administrador del seminari, no deixà de fer serveis de cap de setmana amb regularitat, sobretot als estius, a les parròquies de Calella de Palafrugell, Lloret de Mar, Santa Coloma de Farners i Palamós. Participà igualment en l'equip pastoral de la parròquia de Sant Feliu de Girona entre 1970 i 1972. Pel que fa a moviments i organismes diocesans, fou

també consiliari de l'HOAC (1965-1967), director del Secretariat Diocesà de Catequesi (1967-1971, tot i que en unes circumstàncies ponderades per ell mateix a les memòries) i un temps consiliari de l'escoltisme. Abans de 1971 havia també animat un grup de matrimonis per donar xerrades a promesos. Finalment, el 1988 esdevingué rector de Fornells de la Selva, el 2001 de Sils, Riudarenes, l'Esparra i Vallcanera i el 2003 de Quart. El 2005 cessà de la seva activitat com a rector, bé que continuà col·laborant amb la parròquia de Sant Josep de Girona. Durant els seus anys al front de parròquies promogué diverses activitats, entre les quals els seus antics feligresos han destacat les excursions i les de foment i valorització de l'art; en aquest darrer camp, Marquès estigué especialment interessat a destacar les creacions contemporànies d'art religiós. Potser la iniciativa de la qual estigué més satisfet fou la biblioteca parroquial Sol Ixent, a Riudellots, que esdevingué un centre de cultura local no negligible. Des d'aquestes parròquies se li ha tributat també testimoni d'afecte.

Josep M. Marquès havia rebut el 1996 el premi Jaume I d'Acció Cívica i el 2001 fou elegit membre corresponent de la Real Academia de la Historia. El juny de 2007, el Patronat Francesc Eiximenis de la Diputació de Girona, que agrupa diversos centres i instituts de recerca, acordà de dedicar-li en homenatge una miscel·lània d'estudis que ha de ser publicada l'any 2010, on s'han reunit una vuitantena de treballs d'estudiosos d'arreu de Catalunya i de més enllà.⁴

Morí a l'Hospital Universitari Doctor Josep Trueta de Girona la matinada del 8 d'octubre de 2007, víctima d'una llarga malaltia. Mentre la salut li ho permeté, restà al peu del canó de les responsabilitats que mantenia assumides amb tot l'ànim. Ja seriosament impedit, pronuncià una darrera conferència, la primavera del mateix any, dins el cicle "Església, societat i poder a Girona, segles XVI-XX" en què oferí el resultat preliminar d'algunes de les seves investigacions, com sempre en curs a tota vela. Començà encara, el setembre de 2007, la docència de les assignatures que tenia encomanades a l'Institut Superior de Ciències Religioses de Girona, que hagué d'abandonar al cap de poc. Els amics que l'acompanyaren han descrit els seus darrers moments en termes d'exemplaritat.⁵

CONTRIBUCIONS A LA HISTÒRIA DE LA LITÚRGIA

L'activitat científica de Josep M. Marquès i Planagumà va ser extensíssima, i des d'un centre situat en el que en termes generals podríem anomenar la disciplina històrica abastà àmbits tan diversos com la història de l'art, de la cultura, de les institucions o de l'educació, l'economia, la societat o la política, sense oblidar la teologia i el llenguatge religiós;

4. N. FIGUERAS, P. VILA (a cura de), *Miscel·lània d'Estudis Doctor Josep M. Marquès i Planagumà*, Girona, Patronat Francesc Eiximenis: Diputació de Girona, en premsa.

5. P. MICALÓ, «Amic i Amat», *Diari de Girona* (15-11-2007), p. 6-7.

sempre amb especial atenció als aspectes i enfocaments que, en totes aquestes especialitats, dibuixaven i explicaven les maneres de pensar i de fer de les persones i de les comunitats d'Església.

En correspondència, i tenint en compte la seva gran capacitat de treball, la seva producció publicada fou extraordinàriament vasta. No és aquest el lloc de glossar-la; hom podrà fer-ho al volum de la *Miscel·lània* citada, per al qual Isabel Juncosa ha elaborat una bibliografia completa on consten 214 publicacions en solitari o amb col·laboració d'altri (les primeres del temps del Seminari, als anys cinquanta, i les darreres pòstumes), a les quals caldria afegir els recursos en línia, les col·laboracions a la premsa (nombrosíssimes els anys vuitanta i noranta) i les recensions fins a arribar a un total aproximat de quatre centenars de títols. En l'índex temàtic elaborat meticulosament per la mateixa autora criden l'atenció, per poblades, les entrades dedicades a l'art sacre, els arxius i biblioteques, la cultura (en general específicament cristiana), la fe, les terres gironines i les seves poblacions, la història de l'Església, la moral, la teologia i la litúrgia.

És la contribució en aquest darrer camp la que ens toca ací de comentar. Tot i que en molts dels seus textos es fa referència a fonts i a actes litúrgics, en sentit estricte una vintena dels seus treballs es relacionen de manera directa amb aquesta matèria. Un primer capítol dels seus treballs vinculats a la litúrgia és el que té a veure amb la presentació o -menys freqüentment- l'edició de manuscrits litúrgics. La seva primera incursió en la matèria l'efectuà juntament amb J. Janini, al seu torn membre de la SCEL, amb qui catalogà els manuscrits de la col·legiata de Sant Feliu de Girona, entre ells el seu ric fons litúrgic (*Hispania Sacra*, 15, 1962); tres anys més tard, a la mateixa revista (18, 1965) presentava una sèrie de facsímils de manuscrits litúrgics toledans. Derivant de la seva tasca d'arxiver, la publicació per part seva del catàleg d'impresos gironins de la Biblioteca del Seminari, des del segle xv a 1936 (en dos lliuraments separats en el temps, 1987 i 2007) inclogué una certa quantitat de volums litúrgics que es beneficiaren de la seva descripció. Quant a les edicions, cal destacar sens dubte la que féu, juntament amb M. S. Gros, de l'Antifonari de Sant Feliu de Girona (MLC VI, 1995) i, més darrerament, la que elaborà, juntament amb F. Feliu, de l'Ordinari-Ritual de Girona de 1502 (Diputació de Girona, 2006).

En un segon bloc s'agruparien els treballs dedicats a l'estudi d'un acte litúrgic concret, d'un document o d'una pràctica, aspecte en què d'altra banda pren protagonisme igualment la dimensió gironina. N'és prova la seva publicació més antiga d'aquest tipus, que versava a l'entorn dels calendaris litúrgics gironins (MLC I, 1978), un article encara avui fonamental per a l'estudi dels manuscrits procedents d'aquesta diòcesi. Resseguí aquesta matèria per la banda hagiogràfica en glossar els cultes de diversos sants medievals per a la Societat Onomàstica (*Butlletí* LIX, 1994), i més endavant concretà aquesta mena de reflexions en un cas

gironí que l'interessà particularment, el dels sants Feliu i Narcís (*Revista de Girona*, 240, 2006). Glossà el ritual de benedicció de barques per als pescadors en un treball circumscrit al Baix Empordà (*Estudis del Baix Empordà*, 11, 1992), i publicà i glossà els testimonis de la consagració, al segle X, de tres esglésies selvatanes -Arbúcies, Vallcanera i Martorell- (*Quaderns de la Selva*, 7, 1994). Finalment, s'interessà també pel teatre litúrgic de dos moments històrics diferents: col·laborà amb Pep Vila a l'hora de glossar les referències al teatre litúrgic medieval contingudes a la rica sèrie de les Actes Capitulars de la seu de Girona (AIEG, 42, 2001), i amb el mateix Vila i amb E. Pontonet edità el text del drama bíblic "La Degollació de Sant Joan Baptista", de 1904 (Diputació de Girona, 2004).

Finalment, en molts altres aspectes de la seva producció científica Marquès divulgà o aprofundí en diverses matèries d'interès per a l'historiador de la litúrgia, a banda d'opinions publicades puntualment a la premsa. Hom li deu nombroses entrades fonamentals incloses als tres volums del *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya* (Barcelona, 1998-2001), com ara «biblioteques eclesiàstiques», «catequesi», «confraria», «historiografia religiosa a Catalunya», "missions populars", "personat (benefici)", «processó» o «sínodes», entre altres, i a banda de totes les corresponents a parròquies de la diòcesi de Girona. Incidí en la funcionalitat de l'utilatge litúrgic i en els costums religiosos tradicionals en el quadern *Per les esglésies* (Diputació de Girona, 2000), orientat en part des de la perspectiva del rescat antropològic i cultural. Relacionà les noves orientacions litúrgiques amb creacions artístiques contemporànies a *Rutes d'Art Sacre (1939-1985)* (Diputació de Girona, 1986). Tractà els afers corresponents vinculats a la història de la litúrgia en la seva síntesi pòstuma, *Una història de la diòcesi de Girona (ca. 300-2000)* (Barcelona, PAM, 2007). Per últim, i sense pretensió d'exhaustivitat, pensem que cal no oblidar la contribució a l'estudi del llenguatge religiós -i per tant també del llenguatge litúrgic- que representa el seu llibre *Pies paraules* (Girona, 2000).

* * *

Amb Josep M. Marquès, el país i l'Església van perdre un investigador i un sacerdot que va servir l'un i l'altra amb totes les seves forces, que eren moltes. La malaltia el privà d'uns darrers anys que sens dubte haurien estat molt fructífers. Home amb una inenarrable capacitat de treball, un punt tímid i per això a voltes reservat i fins distant, sempre enèrgic, d'intuïcions sovint genials perquè eren enormement fonamentades, s'amagava en ell un mestre vocacional i un investigador generós en les circumstàncies de treball comú. Tothom ha reconegut unànimement la vàlua del seu esforç en quantitat i qualitat, i molts en conservem, a més, un record afectuós.